

το μυστικό της ερήμου

ROWAN WILLIAMS

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΗΜΟΥ

ΕΧΕΙ ΝΑ ΠΕΙ ΚΑΤΙ ΣΗΜΕΡΑ ΤΟ ΓΕΡΟΝΤΙΚΟ;

Μετάφραση: Χρήστος Μακρόπουλος
Επιμέλεια έκδοσης: Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

Τίτλος πρωτοτύπου:

Silence and Honey Cakes - The wisdom of the desert

Text copyright © 2003 Rowan Williams. Original edition
published in English by Lion Hudson plc, Oxford, England.
Copyright © Lion Hudson plc 2003.

© (Για την ελληνική γλώσσα) Έκδόσεις Έν πλῶ

Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60

Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238

e-mail: info@enploeditons.gr

www.enploeditons.gr

www.facebook.com/enploeditons.gr

Α΄ έκδοση: Φεβρουάριος 2017

ISBN: 978-960-9550-95-6

Περιεχόμενα

Σημείωμα του μεταφραστή

~9~

Πρόλογος

~17~

Η ζωή, ο θάνατος και ο αδελφός

~21~

Σιωπή και μελόπιτες

~59~

Φεύγε και σώζου

~97~

Μείνε στο «κελί» σου

~135~

Λίγα λόγια για τις Πηγές

~167~

Σημειώσεις

~173~

Βιβλιογραφία

~185~

Σημείωμα του μεταφραστή

Το παρόν βιβλίο είναι, εξ όσων γνωρίζω, το πρώτο βιβλίο του Αγγλικανού Επισκόπου Ρόουαν Ουίλιαμς που κυκλοφορεί στην ελληνική γλώσσα. Για το λόγο αυτό, ίσως έχει νόημα μια διεξοδικότερη παρουσίαση του συγγραφέα στο ελληνικό κοινό, αντί ενός τυπικού βιογραφικού σημειώματος.

Οι συνήθεις ημερολογιακές πληροφορίες είναι ίσως και οι πιο αδιάφορες: γεννήθηκε το 1950 στην πόλη Σουόνσι της Ουαλίας. Από μικρή ηλικία διεφάνησαν οι βασικές κλίσεις που θα όριζαν τη ζωή του: η μεγάλη του αγάπη για τη μόρφωση και η αφοσίωσή του στην Εκκλησία. Στη διάρκεια της ζωής του, υπηρέτησε με συνέπεια και τις δύο αυτές αγάπες: αποφοίτησε με άριστα από το Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ· σε ηλικία 36 ετών, είναι ήδη Καθηγητής Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Παράλληλα, χειροτονείται ιερέας και, το 1991, επίσκοπος του Μονμάουθ, στην Εκκλησία της Ουαλίας. Το 1999 εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος Ουαλίας, και το 2002 αναλαμβάνει το υψηλότερο αξίωμα της Αγγλικανικής Εκκλησίας: ενθρονίζεται Αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπουρι. Στη θέση αυτή παραμένει για μια δεκαετία, οπότε οικειοθελώς

παρατείνεται, τον Δεκέμβριο του 2012. Το 2013 επανέρχεται στην πανεπιστημιακή του δραστηριότητα, ως πρύτανης (master) στο Μάνταλιν Κόλετζ του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, θέση την οποία διατηρεί έως σήμερα.

* * *

Οι βιογραφικές πληροφορίες, ωστόσο, σπανίως αποτυπώνουν το πραγματικό «στίγμα» του βιογραφούμενου προσώπου: ο Ρόουαν Ουίλιαμς είναι θεολόγος πολυγραφότατος, από τους κορυφαίους της εποχής μας – αλλά και πολλά άλλα πέραν αυτού: άνθρωπος με πολυσχιδή ενδιαφέροντα, λατρεύει τη λογοτεχνία, τη μουσική και την ποίηση, παρακολουθεί με ακοίμητο ενδιαφέρον τα γεγονότα και τα προβλήματα της εποχής μας, και επιχειρεί να εκφράσει έναντι αυτών μια στάση και αντίληψη που απορρέει και εμπνέεται από τη χριστιανική πίστη και ιδιότητα. Συγγράφει πληθώρα βιβλίων με ετερόκλητες θεματικές που, όμως, έχουν ως βασικό άξονα αναφοράς την ποιμαντική έγνοια ενός ιερέα και ενός χριστιανού διανοούμενου ενώπιον των κρίσιμων προκλήσεων του σήμερα. Δίνει διαλέξεις περί θεολογίας, λογοτεχνίας, γράφει ποίηση, εσχάτως συν-

θέτει μέχρι και θεατρικό έργο (!)· ξέρει όμως και να διαλέγεται, αρετή που σπανίζει στον δικό μας τόπο: καταθέτει, άφοβα και νηφάλια, τη χριστιανική του μαρτυρία σε δημόσιους διαλόγους με άκρως απαιτητικούς συνομιλητές και αντίστοιχο ακροατήριο. Αρκεί μια απλή περιήγηση στο youtube για να πάρει κανείς μια γεύση της ευγενούς παρουσίας και του πληθωρικού λόγου του Επισκόπου Ρόουαν Ουίλιαμς· ενός λόγου μεστό, ευκρινούς, απαιτητικού, με θαυμαστή ετοιμότητα και ειλικρίνεια, μιας φωνής που επίμονα παρακάμπτει τις συνήθεις ατραπούς του θρησκευτικού λόγου – τις ανώδυνες απαντήσεις και τις παγιωμένες διατυπώσεις. Είναι, τέλος, λόγος που ξέρει να αφουγκράζεται και να συντονίζεται με τη «διάλεκτο» της εποχής μας. Για το λόγο αυτό προσελκύει ακροατές και αναγνώστες από ένα ευρύ φάσμα προελεύσεων και ιδεών.

Άνθρωπος σπάνιας μόρφωσης, ευφυΐας, και προσωπικής ευαισθησίας και σεμνότητας. Παράλληλα, το ενδιαφέρον του για την Ορθοδοξία ήταν και είναι αδιάπτωτο: η διδακτορική του διατριβή αφορούσε στη θεολογία του Βλαδίμηρου Λόσσκυ, μεγάλου Ρώσου θεολόγου· έχει ασχοληθεί και γράψει εκτενώς πάνω στον Ντοστογιέφκι, τον αγαπημένο, κατά δήλωσή του, λογοτέχνη – έμαθε, μάλιστα, Ρωσικά απλώς και μόνο για να μπορεί

να τον χαρεί απ' το πρωτότυπο· νιώθει μεγάλη οικειότητα με την ορθόδοξη πνευματικότητα και εικονογραφία· έχει επισκεφθεί, μαζί με τον Μητροπολίτη Κάλλιστο Γουέαρ (με τον οποίο τον συνδέει πολυετής φιλία), το Άγιο Όρος, εμπειρία που ο ίδιος χαρακτήρησε ως αλησμόνητη – ο Μητροπολίτης Κάλλιστος, μάλιστα, έχει προλογίσει άλλο βιβλίο του Επισκόπου Ρόουαν, με θέμα τις βυζαντινές εικόνες της Παναγίας¹. Και το παρόν βιβλίο του, αφιερωμένο σε ένα κλασικό κείμενο που ανήκει στο θησαυρό της ανατολικής παράδοσης, φανερώνει με τρόπο αδιάψευστο τη βαθιά εκτίμηση με την οποία ο συγγραφέας περιβάλλει την Ορθόδοξη νηπτική θεολογία.

* * *

Αντιλαμβάνομαι τον δισταγμό που ενδεχομένως τρέφει ενδόμυχα ο καλοπροαίρετος ορθόδοξος αναγνώστης: τι έχει, τάχα, να πει ένας Αγγλικανός για κείμενα τόσο οικεία και προσφιλή σε μας τους Ορθόδοξους; Δεν υπάρχουν, ήδη, ευάριθμες μελέτες ομόδοξων προς εμάς συγγραφέων που μπορούν, με εχέγγυο την αλήθεια της πίστης μας, να μιλήσουν για το Γεροντικό με γλώσσα αυθεντικότερη και εγγύτερη προς εμάς;

Η απλούστερη απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα ίσως θα ήταν: διαβάστε το βιβλίο και κρίνετε. Στην ενδεχόμενη (και δίκαιη) μομφή περί δικής μου υπεκφυγής, θα έλεγα πως έχω την αίσθηση ότι η προσέγγιση κειμένων από δρόμους που δεν ταυτίζονται με γνώριμα και περπατημένα από εμάς μονοπάτια, μόνο γόνιμη και καρποφόρα μπορεί να αποβεί για τη σκέψη και την πνευματική μας πορεία. Τα υπερχρονικά κείμενα, όπως αυτό των Αποφθεγμάτων των Πατέρων της Ερήμου, οφείλουν, μεταξύ άλλων, τη διαχρονικότητά τους στην ποικιλότητα των αναγνώσεων και ερμηνειών που δυναμικά εκλύουν και αενάως κυοφορούν. Εν προκειμένω, η ανάγνωση και η ερμηνεία προέρχεται όχι απλώς από κάποιο χαρισματικό άνθρωπο, όπως αυτόν που επιχείρησα να σκιαγραφήσω· προσφέρεται ως μαρτυρία πρόσληψης και κατανόησης ενός «ανατολικού» κειμένου από έναν σημερινό *δυτικό* άνθρωπο, που σκέφτεται και ερμηνεύει τα πράγματα και τη ζωή έχοντας, εν τινι μέτρω, τις δικές μας προσλαμβάνουσες και παραστάσεις, από τη στιγμή που κι εμείς σε αυτόν τον (παγκοσμιοποιημένο πλέον) πολιτισμό ανήκουμε, στη ζωή μας σπουδάζουμε τις δικές του αρετές και παθογένειες, και τη δική του θέαση (ενίοτε άκριτα) υιοθετούμε.

Με άλλα λόγια, το βιβλίο αντλεί από έναν ανοίκειο

τόπο και χρόνο διδάγματα για το γνώριμο σε μας *εδώ και τώρα*. Δεν είναι τυχαίο ότι το εγκυρότατο *Times Literary Supplement*, παρουσιάζοντας το βιβλίο, υπογραμμίζει πως «...καταδεικνύει πόσο σημερινά είναι τα θεμελιώδη ζητήματα με τα οποία πάλεψαν οι πατέρες και οι μητέρες της ερήμου, και πόσο σχετίζονται οι δικοί τους αγώνες με τη δική μας κοινωνία – μια κοινωνία θορυβώδη, φρενήρων ρυθμών και οξύτατων διαιρέσεων».

Κι αν συναντήσουμε, κατά την ανάγνωση του βιβλίου, σημεία δυσπρόσιτα ή και ξένα προς την οικεία ορθόδοξη «φρασεολογία», πάλι όφελος θα είναι για μας – θα έχουμε δει τα πράγματα λίγο «απ' έξω», μέσα από έναν καθρέπτη που δεν στρέφουμε κατά βούληση προς τις συνηθείς κατευθύνσεις, αλλά που τον βαστά ένας τρίτος και «ξένος», προτρέποντάς μας να ατενίσουμε άφοβα το κάτοπτρο του εαυτού μας υπό διαφορετικές γωνίες και φωτισμούς: θα έχουμε, τέλος, εισπνεύσει μια αύρα φρεσκάδας, όντας γαλουχημένοι μέσα σε ένα κλίμα του οποίου η εκφραστική ομοιομορφία ορισμένες φορές ίσως φαντάζει πνιγηρή για κάποιους από εμάς...

* * *

Από αυτή τη θέση, θα ήθελα να ευχαριστήσω την φίλη Ελίνα Τσαλίκογλου η οποία μου συνέστησε το συγκεκριμένο βιβλίο και προσέφερε κρίσιμη βοήθεια στην επίλυση αρκετών μεταφραστικών ζητημάτων· την αγαπημένη μου σύζυγο Καρολάιν η οποία με βοήθησε αφάνταστα στην κατανόηση των λεπτών αποχρώσεων και ιδιωματισμών ενός κειμένου ιδιαίτερα πυκνού, απαιτητικού, αλλά (πρωτίστως) υπαινετικού· τον Βασίλη Αργυριάδη για τον κόπο να διαβάσει το ελληνικό κείμενο και να προβεί σε σχόλια που συντέιναν στην ουσιαστική βελτίωσή του· τέλος τις εκδόσεις «Εν Πλω» που με θάρρος διακινδυνεύουν την πλεύση σε νερά κάθε άλλο παρά χαρτογραφημένα.

Χρήστος Μακρόπουλος

[Όσον αφορά στα πολυάριθμα χωρία των Αποφθεγμάτων, ο συγγραφέας παραπέμπει στη (γνωστότατη στον αγγλόφωνο κόσμο) μετάφραση της Μπενεντίκτα Γουάρντ στην οποία, σε μεγάλο βαθμό, ο ίδιος βασίζεται. Στην ελληνική μετάφραση προσπάθησα να ισορροπήσω μεταξύ του σεβασμού προς την αγγλική απόδοση του πρωτότυπου κειμένου από τον συγγραφέα και της αναγκαιότητας να ανατρέξω στο πρωτότυπο ελληνικό κείμενο κυρίως για ζητήματα ορολογίας και έκφρασης. Οι υποσημειώσεις (κυρίως όσον αφορά στα Ανώνυμα Αποφθέγματα) παραπέμπουν στην αρίθμηση του αγγλικού κειμένου].

Πρόλογος

Το 2001, ήμουν κεντρικός ομιλητής στο «John Main Seminary», το ετήσιο συνέδριο που διοργανώνει το World Community for Christian Meditation, στο Σίδνεϋ. Η πρόσκληση ήταν για μένα αφορμή μεγάλης έκπληξης και χαράς, και θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στους διοργανωτές γι' αυτή την ευκαιρία. Ο π. Λώρενς Φρήμαν με βοήθησε και μου παρείχε ποικιλοτρόπως στήριξη πριν και κατά τη διάρκεια του συνεδρίου, και του είμαι βαθιά ευγνώμων για τη βοήθειά του στην απομαγνητοφώνηση και επεξεργασία των ομιλιών ώστε να είναι εφικτό να τις χρησιμοποιήσω ως βάση για την ολοκληρωμένη γραπτή εκδοχή τους. Αυτό που ακολουθεί, συνεπώς, δεν είναι μια αδιαμεσολάβητη απομαγνητοφώνηση των όσων ειπώθηκαν. Ο βασικός κορμός του κειμένου ακολουθεί τη σειρά και το αντικείμενο των ομιλιών, υπάρχει ωστόσο διεύρυνση σε ορισμένα σημεία, και προεκτάσεις σε κάποιες αναφορές. Θέλω να ελπίζω, βέβαια, πως παραμένει κάτι από τη «δροσιά» του προφορικού λόγου – και εάν αυτό συμβαίνει, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην βοήθεια του π. Λώρενς στα πρώτα στάδια της μεταφοράς των ομιλιών στο χαρτί.

Η πρώτη μου σοβαρή γνωριμία με τη μοναστική γραμματεία της ερήμου οφείλεται στη φιλία μου με μια από τις σπουδαιότερες σύγχρονες μελετήτριες της παράδοσης, την αδελφή Μπενεντίκτα Γουάρντ, από τον καιρό που είχε μόλις αρχίσει να ασχολείται με τη μετάφραση του πλέον σημαντικού κειμένου αυτής της γραμματείας, *των Αποφθεγμάτων των Πατέρων της Ερήμου*². Το χρέος μου προς αυτή (όπως και όλων όσοι εργάστηκαν πάνω σε αυτήν τη θεματική) είναι διαρκές και ανυπολόγιστο.

Σχεδόν σε κάθε μου βιβλίο, ανακάλυπτα στα τελευταία στάδια της συγγραφής πως κάποιος άλλος ετοιμαζόταν να εκδώσει κάτι καλύτερο επί του ιδίου εν πολλοίς θέματος. Αυτό είναι ατυχές για μένα αλλά πολύ βοηθητικό για όλους τους άλλους. Εν προκειμένω, το περί ου ο λόγος βιβλίο ήταν η μελέτη του π. Ιωάννη Χρυσαινή, *In the Heart of the Desert: The Spirituality of the Desert Fathers and Mothers*³. Είχα τη χαρά να δω το βιβλίο αυτό πριν από την έκδοσή του, και να συμπεριλάβω ορισμένες παραπομπές σε αυτό – πρόκειται για ένα βιβλίο που χωρίς αμφιβολία θα αποδειχθεί διαχρονικής αξίας.

Η τελική εργασία στο κείμενό μου έγινε κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στη Μονή Bose της Βόρειας Ιτα-

λίας. Η υποδοχή που μου επεφύλαξε η κοινότητα υπήρξε πραγματικά αλησμόνητη, και είναι χαρά μου να αφιερώνω το βιβλίο μου σε μια ομάδα ανδρών και γυναικών που βιώνουν τόσο έντονα τη ζωή της θεωρίας και της ασκήσεως μέσα σε ένα εντελώς σύγχρονο πλαίσιο.

Δύο καταληκτικές παρατηρήσεις. Το να μιλά κανείς στην Αυστραλία για την παράδοση της ερήμου είχε και έχει ιδιαίτερη σημασία: είναι μια χώρα με την έρημο στην καρδιά της, μια έρημο την οποία μόλις έχει ξεκινήσει να εξερευνά πνευματικά. Η έντονη αίσθηση, στο συνέδριο του 2001, αυτής της διάθεσης των εκκλησιών της Αυστραλίας να ασχοληθούν πιο σοβαρά με αυτή την εξερεύνηση ήταν κάτι βαθύ και συγκινητικό για όλους όσοι ήταν παρόντες από άλλες χώρες. Και φυσικά, το να μιλά κανείς για την παράδοση της ερήμου σε εκδήλωση που γίνεται σε ανάμνηση του Τζων Μείν είχε τη δική της ιδιαιτερότητα, δοθέντος ότι ο π. Τζων ήταν ένας από εκείνους που επανέφερε ενεργά αυτήν την παράδοση στη δική μας εποχή – η ιδιαίτερη πνευματικότητα του έχει τα βαθιά της ριζώματα στην περίοδο του 4ου και 5ου αιώνα, ειδικά στο έργο του μεγάλου εκείνου συγγραφέα που ανέδειξε τον κόσμο της ερήμου, του Ιωάννη Κασσιανού. Το World Community, που συνεχίζει το έργο του, δίνει, τόσο σε μένα όσο και σε

πολλούς άλλους ανά τον κόσμο, την αίσθηση του τι σημαίνει και με τι μοιάζει μια Εκκλησία που είναι αφοσιωμένη στο έργο της θεωρίας, με μια αταλάντευτη πιστότητα στην σιωπή αλλά και στην πίστη και την εμπειρία. Το μικρό αυτό βιβλίο θα ήθελα να λειτουργήσει ως μια ταπεινή συνεισφορά στην ανακάλυψη μιας Εκκλησίας που είναι αναβαπτισμένη στη θεωρία και διασχίζει τα πολιτισμικά σύνορα του κόσμου μας.

Η Ζωή, ο θάνατος και ο αδελφός

«Από τον αδελφό μας εξαρτάται η ζωή και ο θάνατός μας.
Εάν κερδίσουμε τον αδελφό μας, κερδίζουμε τον Θεό.
Εάν προκαλέσουμε το σκανδαλισμό του αδελφού μας,
αμαρτήσαμε κατά του Χριστού».

Κάτι που προκύπτει πολύ ξεκάθαρα από οποιαδήποτε ανάγνωση των κειμένων των μεγάλων μοναχών του 4ου και 5ου αιώνα είναι πως αδυνατούν να εκλάβουν την πνευματική θεωρία* ή ενατένιση (*contemplation or meditation*) ή την «πνευματική ζωή», ως έννοιες αφηρημένες και απογυμνωμένες από την πραγματικότητα της ζωής εντός του Σώματος του Χριστού, της ζωής εντός μιας συγκεκριμένης κοινότητας. Η θεωρία, η ζωή της οικείωσης με τον Θεό, σημαίνει ταυτόχρονα τον καρπό και την πορεία ενός ανακαινισμένου τρόπου ζωής μαζί με άλλους. Έτσι, σε αυτούς εδώ τους στοχασμούς για την παρακαταθήκη των μοναχών της

---

* Η λέξη «θεωρία» (*contemplation*) απαντάται συχνά στο κείμενο. Δες τον ορισμό του αγίου Ισαάκ, όπως τον μεταφέρει ο όσιος Κάλλιστος Αγγελικούδης στα *Κεφάλαια* (§19): «Η πράξη του νου βρίσκεται στη λεπτή εργασία και στη συνεχή θεία μελέτη και στην αδιάλειπτη προσευχή και στα όμοια· πραγματοποιείται δε στο επιθυμητικό μέρος και καλείται θεωρία». (βλ. *Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικίων*, μτφρ. Αντώνιος Γαλίτης, εκδ. Το περιβόλι της Παναγίας, 1986, ε' τόμος), (Σ.τ.Μ).

ερήμου, ευελπιστώ να εξετάσω το πώς έβλεπαν όλη αυτή την από κοινού ζωή, και το πώς έβλεπαν τη θεωρία – από πού εκπηγάζει και σε τι οδηγεί. Θεωρώ πως εάν το καταφέρουμε αυτό, θα έχουμε διδαχθεί κάτι σχετικά με το πού μπορούμε, με τη σειρά μας, να αναζητήσουμε τις πηγές της ανακαίνισης στην δική μας κοινότητα, ως χριστιανοί που αναζητούν τον Θεό στην προσευχή και την κοινή ζωή. Είμαστε πάντοτε αντιμέτωποι με τον κίνδυνο να εκλαμβάνουμε αυτό το παράξενο πράγμα που λέγεται «πνευματική ζωή» σαν ένα ζήτημα με το οποίο θα μπορούσαμε να αναμετρηθούμε απομονωμένοι από τους άλλους – προοπτική συχνά λίαν ελκυστική, έστω για μόνο το λόγο ότι τα δεδομένα της ζωής μαζί με άλλους ανθρώπους είναι κατά κανόνα πολύ μπερδεμένα και ελάχιστα ενθαρρυντικά ή εποικοδομητικά. Είναι αλήθεια πως οι άλλοι άνθρωποι, μέσα στην συγκεκριμένη και απτή πραγματικότητά τους, δυσκολεύουν πολύ τα πράγματα, όταν αυτό που νομίζουμε πως θέλουμε είναι η πνευματικότητα, η καλλιέργεια μιας σχέσης ευαισθησίας και πληρότητας με την αιώνια αλήθεια και αγάπη. Και εδώ είναι που οι ασκητές της ερήμου κομίζουν σε μας ένα μήνυμα ασυμβίβαστο: η σχέση με την αιώνια αλήθεια και αγάπη απλώς δεν πρόκειται να συμβεί εάν δεν αποκαταστήσουμε τις σχέσεις

μας με τον Χρήστο, τον Βασίλη και την Ελένη. Η πραγματική ουσία της σχέσης μας με την αιώνια αλήθεια και αγάπη συνδέεται άρρηκτα με το πώς διαχειριζόμαστε την εγγύτητα με τον εκάστοτε πλησίον.

Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται πως η μοναστική κίνηση είχε να κάνει μόνο με την αποφυγή των συμβιβασμών που ενέχει η παρουσία άλλων ανθρώπων. Θα εξετάσουμε παρακάτω την πολύ συνηθισμένη φρασεολογία την οποία συναντούμε στα κείμενα της ερήμου, περί της «φυγής» από τους άλλους ανθρώπους· η ροπή προς το μοναχισμό οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην ανησυχία πολλών χριστιανών (που ολοένα αυξάνονταν) ότι η Εκκλησία της εποχής τους μεταλλασσόταν σ' ένα θεσμό διεφθαρμένο και εκκοσμικευμένο. Οι πρώτοι μοναχοί και μοναχές έφυγαν για τις κοινότητες της ερήμου επειδή δεν ήταν πεπεισμένοι ότι η Εκκλησία, στις «συνήθειες» εκφάνσεις της, ήταν σε θέση να φανερώσει με οποιαδήποτε διαφάνεια αυτό που υποτίθεται πως ήταν· ήθελαν να ανεύρουν αυτό που ήταν όντως η Εκκλησία – ή, για να το πούμε διαφορετικά, ήθελαν να ανακαλύψουν το τι συνέβαινε όντως στην ανθρώπινη φύση όταν ερχόταν σε επαφή με τον Θεό δια του Ιησού Χριστού. Αυτό που διασώζει η γραμματεία και το οποίο συνδέεται με τις πρώτες γενιές των ασκητών της ερή-

μου είναι η «αναφορά» που υποβάλλουν από το «εργαστήριο του Πνεύματος», και αφορά όχι μόνο στο πώς θα βιωθεί η προσευχή αλλά και στο πώς θα πρέπει να κατανοηθεί η ανθρωπίνη φύση – αφορά στη ζωή, τον θάνατο και τον πλησίον.

Η φράση προέρχεται από ένα απόφθεγμα του Μεγάλου Αντωνίου, του πρώτου και πλέον σημαίνοντος χριστιανού δασκάλου της ερήμου:

Από τον αδελφό μας εξαρτάται η ζωή και ο θάνατός μας. Εάν κερδίσουμε τον αδελφό μας, κερδίζουμε τον Θεό. Εάν προκαλέσουμε το σκανδαλισμό του αδελφού μας, αμαρτήσαμε κατά του Χριστού⁴.

Μπορούμε να συγκρίνουμε το παραπάνω απόφθεγμα με άλλα, τα οποία προέρχονται από την επόμενη γενιά, και φτάνουν ως εμάς δια του Μωυσέως του Αιθίοπος, μιας μορφής που θα συναντήσουμε ξανά αργότερα. Ο Μωυσής, μετανοημένος ληστής εξ Αιθιοπίας, ήταν μια από τις πιο ζωντανές προσωπικότητες του μοναχικού κόσμου των πρώτων αιώνων, χαρακτηρισ πλθωρικός σωματικά (και όχι μόνον): η διδασκαλία του και το (ενίοτε αναρχικό κάπως) παράδειγμά του απαντώνται σε πολλές ιστορίες. Ο τόπος ταφής του βρί-